

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.12:330.131.7

Буколова В.В.*аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

ПРОГРАМА ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ: ЗМІСТ ТА ПОСЛІДОВНІСТЬ РОЗРОБЛЕННЯ

У статті показано, що інструментом зміцнення соціально-економічної безпеки регіону є програмно-цільовий метод, застосування якого дає змогу розробити відповідну програму. З використанням системно-структурного аналізу визначено структуру програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Показано, що спрямування програми визначають її патерни, які формуються за результатами оцінювання соціально-економічної безпеки регіону. Розглянуто ризики, що виникають під час розроблення та реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону. Показано доцільність застосування в їхньому аналізі сценарного аналізу.

Ключові слова: регіон, соціально-економічна безпека, зміцнення, програмно-цільовий метод, програма, патерн, ризик, сценарний аналіз.

Буколова В.В. ПРОГРАММА УКРЕПЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА: СОДЕРЖАНИЕ И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ РАЗРАБОТКИ

В статье показано, что инструментом укрепления социально-экономической безопасности региона является программно-целевой метод, применение которого позволяет разработать соответствующую программу. С использованием системно-структурного анализа определена структура программы укрепления социально-экономической безопасности региона. Показано, что направленность программы определяют ее паттерны, которые формируются по результатам оценивания социально-экономической безопасности региона. Рассмотрены риски, которые возникают при разработке и реализации программы укрепления социально-экономической безопасности региона. Показана целесообразность применения в их анализе сценарного анализа.

Ключевые слова: регион, социально-экономическая безопасность, укрепление, программно-целевой метод, программа, паттерн, риск, сценарный анализ.

Bukolova V.V. PROGRAM OF STRENGTHENING SOCIAL-ECONOMIC SECURITY OF A REGION: CONTENT AND SEQUENCE OF DEVELOPMENT

It is shown in the article that program-target approach can be chosen as an instrument of strengthening social-economical security of the region in the article. Using program-target approach gives a chance to build program of strengthening social-economical security of the region. Using system-structural analysis structure of program of strengthening social-economical security of the region is defined. It is shown that directionality of such program is defined by its patterns. Such patterns are formed as the result of evaluating social-economical security of the region. Risks that emerge in building and implementing program of empowering social-economic security of the region are considered. Advisability of using scenario analysis to analyze such risks is considered.

Keywords: region, social-economic security, empowering, program-target approach, program, pattern, risk, scenario analysis.

Постановка проблеми. Соціально-економічна безпека регіону є поєднанням економічних і соціальних умов, що забезпечує виконання соціальних гарантій та зобов'язань держави та комфортність проживання в регіоні на підставі всілякого підтримування регіональною владою в межах наявної компетенції активної економічної діяльності суб'єктів господарювання регіону у виробництві ними економічних благ, яка не наносить шкоди довкіллю регіону.

Соціально-економічна безпека сьогодні перетворилася на необхідну умову розвитку регіонів будь-якої країни, адже останнім часом у світі виникають нові процеси, явища та тенденції, змінюється перебіг звичних процесів, відбувається їхня трансформація, що не лише відкриває нові можливості перед країнами та їхніми регіонами, але й є загрозами, реалізація яких, якщо не звертати на них увагу, здатна нанести регіонам країни іноді непоправні збитки. Тому до складу основних функцій регіонального управління сьогодні додається ще одна, а саме забезпечення соціально-економічної безпеки регіону. Забезпечення соціально-економічної безпеки регіону є складним полісистемним процесом, субпроцеси

якого мають бути узгоджені за термінами, результатами, учасниками, їхніми інтересами, ресурсами і спрямовані на зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Для управління складним та розгалуженим процесом забезпечення соціально-економічної безпеки регіону необхідний відповідний інструментарій, який має відповідати складності цього процесу.

У теорії та практиці регіонального управління в наш час створено та використовується достатньо багато різноманітних інструментів, які дають змогу виявити, упорядкувати та контролювати різноманітні процеси, що мають місце в економіці та соціальної сфері регіону [1; 2; 3].

Одним з поширених інструментів регіонального управління, що дає змогу всебічно представити складні проблеми регіону, шляхи, учасників та ресурси їхнього розв'язання, а також участь органів регіонального управління, є програми (комплексні та цільові), які є результатом застосування у регіональному управлінні програмно-цільового методу.

Проте у забезпеченні соціально-економічної безпеки підприємства програмно-цільовий метод не

отримав належного використання, хоча проблема її забезпечення розв'язується за допомогою розроблення та реалізації системи програмних заходів, орієнтованих на досягнення прийняттого рівня соціально-економічної безпеки регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині відзначається актуалізація проблематики економічної безпекології мезорівня. Серед елементів предметного поля у сучасних публікаціях найбільшу увагу приділено економічній безпеці регіону, її оцінюванню та забезпеченню. Але останнім часом в економічній безпекології мезорівня з'явився ще один об'єкт дослідження – соціально-економічна безпека регіону. Адже економічний розвиток регіону, якому всіляко сприяє його економічна безпека, не є метою. Він спрямований на підвищення рівня життя населення регіону та його комфортності, які у сукупності формують соціальну безпеку регіону. Між економічною та соціальною безпекою регіону існує каузальний зв'язок закритого типу: економічна безпека регіону закладає підвалини його соціальної безпеки, яка сприяє посиленню економічної безпеки регіону. А тому їхнє окреме дослідження значно звужує його межі, обмежує спектр можливих результатів і не дає змогу повною мірою вивчати проблеми економічної безпекології на мезорівні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Тематика соціально-економічної безпеки регіону сьогодні досить активно розглядається у сучасних публікаціях з економічної безпекології мезорівня. Але інструментальний базис забезпечення або зміцнення соціально-економічної безпеки регіону поки що перебуває на етапі становлення. Так, найпридатнішим інструментом забезпечення або зміцнення соціально-економічної безпеки регіону вважаються програмно-цільовий та програмний підходи [4; 5; 6; 7; 8]. Але практично відсутніми слід визнати відповіді на запитання про те, як має виглядати програма забезпечення або зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, в якій спосіб програма має розроблятися, як має реалізовуватися, як мають сполучатися програмно-цільовий та програмний підходи тощо.

Мета статті полягає в аналізі принципових підходів до розроблення програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону є керівним документом, метою якого є поєднання заходів різноманітного характеру, що здійснюються різними учасниками, координація реалізації таких заходів у просторі та часі. Вибір саме такої форми об'єктивізації напрямів, засобів та заходів зі зміцнення соціально-економічної безпеки регіону зумовлений тим, що саме програма в регіональному управлінні, як стверджується у джерелі [7], дає змогу об'єднати державні та ринкові регулятори, громадську позицію та позицію бізнесу щодо найбільш значущих процесів у регіоні.

Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону є різновидом цільових комплексних програм, призначенням якої є представлення у концентрованому вигляді комплексу заходів нормативно-правового, економічного, фінансового, соціального, екологічного, виробничого, дослідницького та інформаційного характеру, збалансованих за термінами, послідовністю, ресурсами, виконавцями та результатами, виконання яких дасть змогу посилити соціально-економічну безпеку регіону. Відмітними рисами такої програми є такі:

– цільова спрямованість, адресність заходів, обмежений часовий інтервал (зміцнювати соціально-економічну безпеку необхідно у стислі терміни, адже наслідки затягування можуть бути вкрай несприятливими);

– багатоаспектність змісту (представлені практично всі аспекти економіки та соціальної сфери регіону);

– різноманітність (різноманітний склад заходів та учасників), що потребує ретельної координації виконання заходів та дій учасників програми;

– необхідність узгоджувати заходи програми із загальнодержавною політикою забезпечення соціально-економічної безпеки країни;

– виділення елементних одиниць програми – суб-програм та проектів.

Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону має розроблятися з урахуванням таких вимог:

1) програма має бути реалістичною, тобто передбачати досягнення реальних цілей щодо зміцнення соціально-економічної безпеки регіону за заданий проміжок часу;

2) програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону має бути орієнтована на конкретні результати: усунення (або відтермінування реалізації) наявних загроз, подолання негативних явищ та тенденцій в регіоні, що з часом можуть перетворитися на загрози та небезпеки його соціально-економічному становищу; досягнення заданого рівня соціально-економічної безпеки регіону тощо;

3) заходи програми мають бути персоналізованими (зазначено суб'єкти розроблення та реалізації заходів, форми їхньої участі, взаємодії, контролю виконання заходів тощо);

4) програма має бути легітимною, що забезпечується відповідністю її змісту чинним нормативним актам регіону та несуперечливістю державним законам та нормативним актам;

5) програма має бути повною мірою забезпеченою ресурсами різних видів і насамперед фінансовими ресурсами, що попередить декларативність програми та забезпечить її виконуваність;

6) програма має бути транспарентною, тобто прозорою за змістом, учасниками та порядком виконання; транспарентність принципово не впливає на результативність виконання програми, але з урахуванням євроінтеграційного курсу України, курсу на побудову демократичного суспільства з достатнім рівнем інформування місцевих територіальних громад, транспарентність забезпечує демократичні засади розроблення та реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону;

7) програма повинна мати розумний термін реалізації, конкретні терміни початку та завершення; з урахуванням складного характеру регіону як об'єкта управління інерційність соціально-економічної безпеки регіону, наявності часового лагу між управлінським впливом та отриманням його результатів на рівні регіону мінімальний час реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону має становити не менше двох років; такі програми не розраховані на тривалий період, адже економічні процеси в Україні дуже мінливі; період реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки конкретного регіону має визначатися з урахуванням її оцінок, особливостей та потенціалу регіону;

8) програма має бути проектно структурованою, що означає доцільність представлення окремих завдань у складі програми у вигляді конкрет-

Таблиця 1

Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону

Пункт програми	Зміст пункту
Загальна описова частина	
Вступ	Загальна характеристика регіону. Оцінки соціально-економічної ситуації регіону та явні тенденції її розвитку. Оцінки найважливіших аспектів регіону (екологічна, демографічна ситуації), потенціалу регіону. Характерні риси регіону, що вирізняють його від інших регіонів країни. Розкриття важливості забезпечення соціально-економічної безпеки регіону.
Результати оцінювання соціально-економічної безпеки регіону	Кількісне оцінювання стану окремих складників та соціально-економічної безпеки регіону загалом з визначенням інтегральної та проміжних оцінок соціально-економічної безпеки регіону.
Аналітична частина	
Аналіз загроз соціально-економічній безпеці регіону	Виявлення та ранжирування за різними критеріями загроз соціально-економічній безпеці регіону. Визначення природи, характеру, причин актуалізації загроз та ризиків в регіоні. Опис основних загроз соціально-економічній безпеці регіону, оцінювання ймовірності їхньої реалізації та її наслідків.
Аналіз наслідків реалізації загроз соціально-економічній безпеці регіону	Сценарний аналіз стану соціально-економічної безпеки регіону під час реалізації в різних комбінаціях загроз та ризиків. Прогнозування зміни соціально-економічної безпеки регіону під час реалізації окремих загроз та їхніх комбінацій.
Порівняльний аналіз регіону з іншими регіонами країни	Порівняння регіону з іншими регіонами України за рівнем соціально-економічної безпеки, потенціалом регіону та рівнем його використання, загрозами, ймовірністю їхньої реалізації та її наслідками.
Оцінювання найпроблемніших аспектів регіону в контексті його соціально-економічної безпеки	Опис найпроблемніших аспектів регіону, через які зменшуються можливості зміцнення його соціально-економічної безпеки.
Цільова частина	
Основні вектори зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Концепція зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, а саме визначення напрямів зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, виділення найбільш серйозних загроз, реалізація яких здатна суттєво погіршити соціально-економічний стан регіону та суттєво загальмувати його соціально-економічний розвиток. Опис можливостей регіону для подолання загроз. Опис форм об'єктивізації цих можливостей.
Декомпозиція напрямів зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Побудова дерева цілей. Розподіл часткових цілей зміцнення соціально-економічної безпеки регіону між учасниками програми. Уточнення часових горизонтів та критеріїв досягнення часткових цілей зміцнення соціально-економічної безпеки регіону (за визначеними напрямками).
Формування комплексу заходів програми та визначення складу учасників	Формування комплексу заходів програми, розподіл їх за цільовими субпрограмами (формується за цільовою, функціональною і проблемною ознакою) та проектами; основні цільові підпрограми, які можуть сформуватися за цільовою, функціональною і проблемною ознакою.
Організаційна частина	
Система заходів для зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Визначення та упорядкування заходів для зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, формування системи заходів та визначення зон відповідальності учасників програми. Формування в межах програми проектів зміцнення соціально-економічної безпеки регіону за визначеними напрямками (мета проекту, зміст проектів, терміни та критерії реалізації, учасники), встановлення зв'язків між окремими проектами.
Учасники програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Визначення учасників програми, міри та форми їхньої участі в програмі та окремих проектах.
Календарний план-графік програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Складання календарного план-графіку програми та окремих проектів (у вигляді діаграми Гантта, мережі поєднаних завдань за шкалою часу або сіткового планування), узгодження заходів та проектів програми за результатами та термінами виконання.
Інформаційна та медійна підтримка програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Поширення інформації щодо розроблення програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону серед зацікавлених осіб. Інформування громадськості, представників місцевих громад, бізнесу, зацікавлених вітчизняних та іноземних громадських організацій про хід виконання програми. Висвітлення результатів виконання програми підвищення соціально-економічної безпеки регіону у ЗМІ. Публічне залучення представників громадськості та бізнесу до обговорення програми та окремих етапів її виконання. Публічний громадський моніторинг виконання програми.
Ресурсна частина	
Нормативна підтримка зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Визначення переліку нормативних актів, положення яких мають бути враховані під час розроблення програми. Визначення змін у чинних нормативних актах, які можуть сприяти реалізації програми та уникнення нормативних колізій під час її реалізації. Визначення способів внесення таких змін до нормативних актів (перш за все, на регіональному рівні).
Бюджет програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Визначення принципів формування та витрачання бюджету на виконання програми підвищення соціально-економічної безпеки регіону. Індикативний бюджет на виконання програми соціально-економічної безпеки регіону з розкриттям джерел надходження коштів, напрямів та термінів їхнього витрачання.
Регіональні стейкхолдери програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Визначення регіональних стейкхолдерів, які беруть участь у розробці та реалізації програми. Визначення кола їхніх інтересів, форм участі та очікуваних результатів від участі в програмі зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

них проектів з наданням змісту проекту, виконавців, параметрів реалізації тощо; проектна структурованість забезпечити конкретний характер виконуваних в межах програми завдань, досягнення конкретних результатів (а не просто постійне виконання певних завдань або функцій органами державної влади), реалізацію структурних зрушень у забезпеченні соціально-економічної безпеки регіону.

Структуру програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону визначено з використанням системного-структурного аналізу (табл. 1).

Кожна з частин програми має своє призначення та змістове навантаження. Частини програми тісно взаємопов'язані, кожна наступна частина продовжує попередню і базується на ній.

Програми зміцнення соціально-економічної безпеки одного і того ж регіону (альтернативні або призначені для різних періодів), зберігаючи структуру, можуть відрізнятися за змістом, який розкривається у цільовій, організаційній та ресурсній частинах програми.

Зміст програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону вищальною мірою визначається її станом, який описується за допомогою сукупності оцінок. Результати оцінювання соціально-економічної безпеки регіону слугують підставою формування патернів програми [9, с. 58], які визначають її спрямування відповідно до оцінок соціально-економічної безпеки регіону та його потенціалу, мають характерні риси та параметри (табл. 2).

Вибір конкретного патерну програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону залежить від декількох чинників (наприклад, від рівня соціально-економічної безпеки регіону; коштів, що можуть бути витрачені на розроблення та реалізацію програми; характеру виявлених та потенційних загроз, ймовірності їхнього переростання у небезпеки, відомих ризиків).

Під час розроблення програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону необхідно врахувати ризики, що можуть виникнути під час її реалізації. Серед таких ризиків перш за все необхідно звернути увагу на ризик:

– конфлікту між стейкхолдерами програми (фізичними та юридичними особами, що беруть участь у розробленні та реалізації програми, можуть суттєво вплинути на розроблення та реалізацію програми, певною мірою зацікавлені в результатах її реалізації);

– наявності прихованих інтересів стейкхолдерів програми, яких стейкхолдери можуть дотримуватися з використанням різних, зокрема несумлінних, способів (наприклад, уповільнювати реалізацію програми, явно чи неявно протидіяти її реалізації, саботувати заходи програми);

– виникнення неочікуваних несподіваних та непрогнозованих загроз («чорних лебедів» згідно з термінологією Н. Талеба), які можуть мати значні негативні наслідки, а тому потребують негайної уваги, зміни характеру реалізації програми (наприклад, перехід від програмно-цільового підходу до ситуаційного підходу, «ручного управління» реалізацією програми);

– дезорганізації у виконанні програми, що виникає через незбіг розробленої програми та її реалізацією, а залежно від масштабу може або спричинити погіршення результатів програми, або зруйнувати її реалізацію; незбіг розробленої та виконуваної програм зумовлено їхнім принципово різним характером (джерела різності характеру показано в дослідженні [10]); відхилення в реалізації розробленої програми можуть викликати найрізноманітніші причини, які передбачити складно;

– дефіциту бюджету програми, тобто нестачі ресурсів на реалізацію програми, що може виникнути в будь-якій момент з різних причин (закриття джерел фінансування, неекономне витрачання бюджету тощо); навіть формування бюджету програми та чітке визначення джерел надходження коштів на її реалізацію не гарантують достатнього фінансування програми;

– запізнення управлінського впливу, що є формою вияву невиконання відомого у кібернетичці принципу Ешбі, за яким для успішного управління на будь-якому рівні гнучкість керуючої системи повинна перебільшувати гнучкість керованої системи; якщо органи регіонального менеджменту неспроможні швидко та своєчасно реагувати на зміну соціально-економічної безпеки регіону, то, очевидно, що управлінський вплив буде запізнюватися: він буде адекватним стану соціально-економічної безпеки регіону в минулому часі, але може не відповідати проблемам, загрозам та викликам сьогодення; і тоді сама програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону може виявитися недієвою саме за рахунок інерційності управлінського впливу.

В аналізі наданих ризиків достовірні результати може надати сценарний аналіз. Аналіз ризиків,

Таблиця 2

Патерни програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону

Патерн	Рівень соціально-економічної безпеки регіону	Головна характеристика програми	Спрямування програми
Антикризовий	Вкрай низький	Наявність заходів антикризового характеру	Підвищення рівня соціально-економічної безпеки регіону до прийнятного рівня
Сталого розвитку регіону	Вище за середній або високий	Пов'язаність з процесами соціально-економічного розвитку регіону	Підтримування наявного рівня соціально-економічної безпеки регіону і недопущення його зниження
Підтримуючий	Вище за середній або високий	Орієнтація на збереження наявного рівня соціально-економічної безпеки регіону	Недопущення зниження рівня соціально-економічної безпеки регіону
Укріплювальний	Середній або вище за середній	Стала траєкторія зміцнення соціально-економічної безпеки регіону	Поступове зміцнення соціально-економічної безпеки регіону
Компонентно-орієнтований	Середній або вище за середній, але за наявності проблемних складових соціально-економічної безпеки регіону	Приділення уваги (заходи та концентрація ресурсів) найбільш проблемним складовим соціально-економічної безпеки регіону	Зміцнення соціально-економічної безпеки за окремими складовими з метою зняття обмежень в її зміцненні, усунення ризиків, загроз або небезпек
Мінімалістський	Середній або вище за середній	Мінімізація витрат ресурсів на розроблення на реалізацію програми	Орієнтація на менш витратні заходи, але без втрати якості програми

які можуть виникнути під час реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, дає змогу виявити їхні наслідки, що дає можливість заздалегідь визначити заходи, які дають змогу зменшити ймовірність перетворення ризиків на загрози, хоча повною мірою нейтралізувати всі ризики вкрай складно.

Виявлення ризиків, які можуть виникнути в реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону, а також аналіз їхніх наслідків самі по собі становлять інтерес. Але значно важливіше визначити заходи, які дають змогу протидіяти перетворенню ризиків на загрози, а загроз – на небезпеки в реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону.

У виконанні програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону цілком можливе виникнення явищ дезорганізації (згідно з А.І. Пригожиним, порушення правил порядку внаслідок порушення якості взаємодії між елементами системи [11, с. 14]) через певні відхилення, актуалізацію ризиків, виникнення нових загроз тощо. Тому суб'єкт управління реалізацією програми має бути до них готовим. Повністю виявити та нейтралізувати всі ризики та загрози мало ймовірно, уникнути явищ дезорганізації неможливо, але бути готовим до них цілком реально.

Висновки. Програма зміцнення соціально-економічної безпеки регіону поєднує разом заходи, які можна здійснити на регіональному рівні, виходячи з потенціалу регіону та його компетенцій, а також учасників програми, кожен з яких, беручи участь у програмі, переслідує, зокрема, власні інтереси. Тому представляти таку програму лише як сукупність взаємопов'язаних у часі та просторі заходів помилково. Під час розроблення програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону необхідно враховувати ризики та загрози, що можуть виникати як під час її розроблення, так і під час реалізації, а також спричиняти такі деструктивні явища, як відхилення реальних параметрів програми від запланованих, розузгодження параметрів програми, дезорганізацію її виконання тощо. Зрозу-

міло, що повною мірою масштаб, місця та терміни виникнення деструктивних явищ у реалізації програми зміцнення соціально-економічної безпеки регіону передбачити неможливо, а ось підготуватися до них цілком реально.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Берданова О.В. Інструменти регіонального розвитку в Україні: [навч. посіб.] / О.В. Берданова; за ред. В.М. Вакулєнка, О.В. Берданової. – К.: НАДУ, 2013. – 286 с.
2. Регіональне управління: [підручник] / [за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.М. Вакулєнка, М.К. Орлатого]. – К.: НАДУ, 2014. – 512 с.
3. Стратегічне управління регіоном: економічна безпека, планування та розвиток: [монографія] / [В.О. Жаворонков, Г.В. Жаворонкова, В.О. Жмуденко]. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2010. – 270 с.
4. Дикань В.В. Механізм забезпечення економічної безпеки регіону: сутність, складові, напрями дії / В.В. Дикань, О.Ю. Александрова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 58. – С. 18-25.
5. Криленко В.І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки / В.І. Криленко // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=1779>.
6. Семкова Л.В. Економічна безпека регіонів / Л.В. Семкова // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2014 – № 27. – С. 63-69.
7. Третяк В.В. Програмно-цільовий підхід до забезпечення економічної безпеки регіону / В.В. Третяк, Т.М. Гордієнко // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 34-42.
8. Юрченко А.Ю. Особливості формування політики забезпечення економічної безпеки: перспективи для України в контексті міжнародного досвіду / А.Ю. Юрченко. – 2016. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/79.pdf
9. Погорелов Ю.С. Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства: [монографія] / Ю.С. Погорелов. – Х.: АдвАТМ, 2010. – 352 с.
10. Козаченко Г.В. Дезорганізація безпекозабезпечувальної діяльності підприємства: ознаки та причини / Г.В. Козаченко, В.В. Вахлакова // Економіка: реалії часу. – 2017. – № 3(31). – С. 27-34. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No3/27.pdf>.
11. Пригожин А.И. Дезорганизация: причины, виды, преодоление / А.И. Пригожин. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 402 с.